4. Ковтюх С.Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови // Наук. зап. – Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 59. – С. 89-106.
5. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – К.: Рад. шк., 1974. – 184 с.
6. Тараненко О.О. Словозміна української мови. – Nyíredyháza, 2003. – 199 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: морфологічна парадигматика української мови.

ІНТЕНСИВНО-ДОПУСТОВІ КОНСТРУКЦІЇ В СТРУКТУРІ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Оксана МАЧАК (Кіровоград)

У статті вміщено основні теоретичні положення з проблеми синтаксису складнопідрядного речення з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку допустового різновиду. Визначено місце допустових конструкцій в системі складного речення розчленованої структури.

The paper presents the main theoretical foundations of the syntax of the compound sentence with determinant-proper type of syntactic connection of a concessive variety. The place of consessive constructions in the system of the complex sentence of a fragmented structure is defined.

Дослідження природи, статусу та функцій складнопідрядного речення в сучасній лінгвістиці не втратили своєї актуальності, зокрема й досі у мовознавчих студіях відсутня виважена та науково обґрунтована кваліфікація утворень допусту із невласне-концесивними відношеннями, не з'ясована їхня роль та місце в системі складних синтаксичних конструкцій. На нашу думку, мають рацію ті вчені, які вважають, що складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі значенням допусту слід потрактовувати як утворення зі складною підрядністю (А. Кващук [3]). Однак має право на існування й твердження про те, що конструкції такого типу є перехідним різновидом від суряднтсті до підрядності (В. Богородицький [1]), проте схиляємося до того, що ці синтаксичні одиниці є все-таки підрядними, адже мають яскраво виражений підрядний тип синтаксичного зв'язку між предикативними частинами, який визначає залежність допустової частини від головної, всупереч сполучникам сурядності. Отже, бачимо, що на сьогодні в україністиці не існує єдиного усталеного погляду щодо статусу й природи допустових утворень, що й засвідчує актуальність обраного нарямку дослідження.

Об'єктом розгляду пропонованої наукової розвідки виступають складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з інтенсивно-концесивною семантикою. Метою пропонованої статті є дослідження

семантико-синтаксичної структури невласне-допустових складнопідрядних утворень. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати природу невласне-допустових синтаксичних одиниць; 2) проаналізувати різновиди означених конструкцій; 3) дослідити один з типів невласне-допустових речень – інтенсивно-концесивні утворення.

Складнопідрядні конструкції розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку невласне-допустові становлять синкретичні синтаксичні одиниці, у яких поєднується кілька різновидів синтаксичних відношень, до них належать такі семантичні класи утворення: 1) концесивно-диз'юнктивні; 2) концесивно-приєднувальні; 3) концесивно-кондиційні; 4) концесивно-адверзативні.

У складних синтаксичних одиницях концесивно-диз'юнктивного співвіднесення органічно поєднуються допустові та розділові відношення: дія головної частини відбувається всупереч дотриманню/ недотриманню певних умов, про які йдеться в підрядній, напр.: ***Хоч*** *їж*, ***хоч*** *дивись*, ***а*** *щоб ціле було й неголодний був* (Нар. тв.). У підрядній частині допустово-розділових утворень «члени ряду» – завжди присудки, і «виключення» робиться або шляхом повторення присудка, але вже в заперечній формі, або вживанням присудків – антонімічних слів. Отже, залежна частина становить таку синтаксичну структуру, у якій між предикатами протилежного змісту за допомогою повторюваних сполучників встановлюються розділові відношення. Зміст підрядної частини зіставляється з повідомленим у головній в плані концесивних відношень, і тому такі складні конструкції набувають концесивно-диз'юнктивної семантики.

У складнопідрядних утвореннях з допустово-розділовими відношеннями поширеними виступають повторювані кон'юнктиви *чи*, *чи*; *хоч*, *хоч*; *хай*, *хай* або ускладнені частками сполучні слова *як не*, *хоч як*. За структурою це зазвичай багатокомпонентні конструкції з однорідною одночленною супідрядністю, напр.: ***Чи*** *товариш Тіле за кимсь полює*, ***чи*** *за ним хто*, *це все одно*, *аби полювання* (В. Винниченко).

Складні концесивно-диз'юнктивні речення вживаються переважно в розмовному стилі й це відбивається на їхній структурі: у підрядній частині з'являється можливість пропускати антонімічні присудки, з'єднані розділовими сполучниками, напр.: ***Чи*** *так*, ***чи*** *так*, *а знову*, *як змолоду… наслухається він Дніпрових хвиль* (П. Панч). Але в такому разі розділові відношення в ній зберігаються, бо повторювані елементи за змістом протилежні один одному. Залежна частина може трансформуватися в стале сполучення. Так, *чи хочеш*, *чи не хочеш* перетворилося в *хочеш не хочеш*, яке у свою чергу стало ще лаконічнішим, напр.: ***Хоч-не-хоч***, *пустили мене по госпіталях* (Ю. Яновський) [3, 48]. Близькими за семантикою до складнопідрядних конструкцій розчленованої структури допустово-

розділового співвіднесення виступають безсполучникові утворення, що вживаються як прислів'я, адже в першій частині повторюється те саме дієслово (2-га особа однини, наказовий спосіб) у стверджувальній і заперечній формі, напр.: *Та*, *кажуть*, ***стережись не стережись***, *біда колись наскоче* (М. Годованець).

Другий різновид утворень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною частиною невласне-допустовою становлять конструкції, які характеризуються допустово-приєднувальними відношеннями. Такі граматичні одиниці виступають у мові двома структурними різновидами, які різняться своїми «формулами побудови». Перший становлять складнопідрядні синтаксичні конструкції з так званими підрядно-вставними концесивними частинами, які й за семантикою, й за інтонаційним оформленням настільки тісно зближуються зі звичайними вставними, що їх часом важко відрізнити одне від одного, напр.: *По-військовому виструнчений*, *молодцюватий*, *як на свої чималі літа* (***хоч голова і пишні вуса… були вже геть сиві***), *Микола Максимович стояв біля ґанку* (В. Дрозд). Як бачимо, в аналізованому реченні підрядна концесивна частина взята в дужки, це зумовлено тим, що, очевидно, окремі з цих конструкцій близькі до обмежувально-концесивних утворень з інтерпозицією залежної частини, але характеризуються порівняно слабшим зв'язком між частинами складної граматичної одиниці. Саме це знаходить своє вираження в інтонаційному оформленні й у графічному способі передачі на письмі. Хоча частина становить додаткове судження, виникаючи у свідомості реципієнта, вважати її власне-вставною не можна, оскільки концесивні відношення, оформлені кон'юнктивом *хоч*, тут досить відчутні.

Другий підвид таких складних утворень розчленованої структури становлять конструкції – парні з'єднання окремих, самостійних речень, одне з яких має форму залежної граматичної одиниці допусту, напр.: *Холоднеча надворі. А тут*, *у котельні*, *тепло від печі навіває спокій.* ***Хоч не дуже спокійно в Миколи на душі*** (І. Цюпа). Зазвичай у таких синтаксичних утвореннях концесивно-приєднувальна підрядна частина стоїть у постпозиції, назвати її цілком самостійною важко, адже вона взаємодіє з першою в плані допусту, хоча й дуже послабленого, має форму підрядної частини, яка містить сполучник *хоч* і самостійно не вживається. Цей різновид складнопідрядних одиниць варто розмежувати на речення, що мають досить виражену концесивно-приєднувальну семантику, і на конструкції із завуальованим значенням, порівняймо: *Звичайно*, *вона* [Марія] *не чекатиме*, *навпаки*, *поспішатиме.* ***Хоча*** *Тургенєв їде далі*, *до Парижа* (О. Іваненко) і *У серці – одвага.* ***Хоч*** *сльози на очах* (Леся Українка). У першому граматичному утворенні концесивно-приєднувальні

відношення можна виявити за умови врахування широкого контексту, зате в другому – вони досить прозорі.

Третій різновид підрядних конструкцій з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, які мають невласне-допустові відношення між предикативними частинами, становлять утворення концесивно-кондиційні. Такі синтаксичні одиниці виокремлюють з-поміж інших типів допустових, зважаючи на те, що вони виражають ірреальну умову: бажану чи можливу, вказуючи на уявні факти, через що семантика стає гіпотетичною, напр.: ***Хоч*** *би з мене дерево стало*, ***то я б усіма вітами над сонцем махала й листям би шуміла*** (Ю. Яновський). У таких конструкціях розчленованої структури «кондиційність» створюється за допомогою функціонування в залежній частині предикатів, виражених умовним способом, напр.: *І такі люди залишалися для нього друзями на все життя*, ***хоча б*** *він їх бачив раз на віку* (М. Стельмах). Умовний створюється і таким граматичним засобом, як додаванням до сполучників частики *би*, напр.: *Та* ***хоч би*** *й не знав я про всі ті «Гран-прі»*, ***все одно б*** *схилився перед наполегливістю і працелюбством стахалінських рибалок* (В. Коротич).

Четвертий різновид складних конструкцій з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку невласне-допустового різновиду репрезентований підрядними одиницями з концесивно-адверзативними відношеннями. Такі семантико-синтаксичні відношення оформляються між складниками конструкцій, у яких залежна предикативна частина стоїть здебільшого перед головною, що почасти може мати у своїй структурі сурядний протиставний кон'юнктив, напр.: ***Нехай*** *умру*, ***та*** *думка не умре* (Леся Українка). У деяких реченнєвих утвореннях паратактичні протиставні сполучники не вживаються, тоді його роль виконує інтонація, «інтонаційний діапазон між головною і підрядними частинами стає більш контрастним, пауза більш напруженою, а підвищення тону в кінці підрядної частини – помітнішим» [5, 295], напр.: ***Хоч*** *земля вся укрита снігами – моє серце в цвіту* (В. Сосюра).

З-поміж допустово-протиставних конструкцій розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку яскраво виокремлюється різновид складних речень з невласне-концесивною семантикою. Підрядна предикативна частина таких утворень приєднується до головної за допомогою сполучнослівно-сполучникової пари, указуючи на те, що «крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи прояву стану в головні частині» [2, 62]. Аналізовані сполучнослівно-сполучникові пари складних реченнєвих конструкцій стуктуруються за допомогою сполучення відносних займеників і прислівників *хто*, *що*, *який*, *як*, *де*, *куди*, *скільки*, *коли*, *звідки*, заперечної частки *не* та протиставних сполучників *а*, *але*, *зате*, *проте однак*, *так*, *все ж*, напр.: ***Де не*** *був я*, ***а*** *думки мої раз у раз*

коло моєї дитини (М. Коцюбинський); ***Що*** *б я* ***не*** *писав*, ***проте*** *для них я залишався на рівні хутора* (Є. Станкович); *..****як*** *я* ***не*** *чіплявся до науковців-гуманітаріїв*, ***однак*** *ніхто не дав жодного визначення «розколу» України* (М. Бублик) і под. Відносні займенники та займенникові прислівники можуть уживатися як у прямих, так і в непрямих відмінках, напр.: *Сам він уже дві підводи завіз у ліси*, ***хоч якими*** *словами обзивали його жінки* (Ю. Яновський); ***До чого не*** *торкнувся я – у силі вся земля моя!* (І. Вирган); ***Кого не*** *стріне* [Чіпка], ***з ким не*** *забалакає*, *то все про земство*, *про вибори* (Панас Мирний). Заперечна частка *не*, як бачимо з ілюстрованих прикладів, втрачає функцію заперечення та стає підсилювальною.

Розглядаючи аналізовані складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, натрапляємо на конструкції, у яких допустова предикативна частина приєднується до головної за допомогою відносних займенників та прислівників *хто*, *що*, *який*, *як*, *де*, *куди*, *скільки*, *коли*, *звідки* у поєднанні з частками *хоч*, рідше *хай*, які виконують функцію підсилювальної частки, напр.: ***Хоч скільки*** *лишається припасу*, *все вкидаємо в казан* (П. Загребельний).

Іноді фіксуємо такі складнопідрядні речення з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі значенням допусту, у яких одне з гнізд сполучнослівно-сполучникового з'єднання є формально не заповненим, напр.: ***Який не*** *коштовний був дарунок*, *не принесе він радощів*, *якщо не від коханої людини* (З журналу). В аналізованому утворенні еліпсований сполучник протиставності, але не можна стверджувати, що такі конструкції є неповними, оскільки на семантичному рівні цей компонент (протиставний сполучник) присутній, він лише формально не виражений.

На позначення таких сполучносівно-сполучникових з'єднань у лінгвістичній літературі поширений термін «транслятивний вислів», який у науковий обіг увів Л. Тен'єр [4, 597]. Відповідно, сполучнослівно-сполучникові з'єднання, що вживаються у складнопідрядних реченнях з допустовими предикативними відношеннями, слід кваліфікувати концесивним транслятивом. Це сполучний засіб предикативних частин складного речення, який служить для вираження інтенсивно-протиставної семантики в структурі допустового складнопідрядного речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку.

На нашу думку, перший та другий різновид концесивного транслятива не слід ототожнювати, оскільки сполучнослівно-сполучникові утворення першого типу мають деякі семантичні відмінності від конструкцій другого.

Складнопідрядні утворення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі

значенням допустовості та зазначеними концесивними транслятивами характеризуються додатковою семантикою кількості та інтенсивності.

Кількість та інтенсивність вираження (хоча правильніше було б говорити заперечення з метою ще більш сильного ствердження) будь-якого суб'єкта, об'єкта, ознаки, часу, місця, способу, міри або ступеня, кількості в допустовій предикативній частині створюються завдяки аналізованим сполучнослівно-сполучниковим з'єднанням у зв'язку зі значенням предиката.

Таким чином, проблема кваліфікації концесивних одиниць продовжує привертати увагу лінгвістів, адже без адекватного розуміння природи допустовості неможливо здійснити опис семантико-синтаксичої структури концесивних утворень. Складнопідрядні конструкції розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку невласне-допустові становлять синкретичні синтаксичні одиниці, у яких поєднується кілька різновидів синтаксичних відношень, а концесивний транслятив дає змогу виділити окремий різновид невласне-допустового складнопідрядного речення – інтенсивно-концесивного. Додаткове значеннєве нашарування кількісності та інтенсивності створюється за рахунок поєднання семантик концесивного транслятива та предиката.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богородицький В.А. Общий курс русской грамматики. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. – 365 с.
2. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
3. Кващук А.Г. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 8. – С. 44-51.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Вид-ий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мачак Оксана – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.